

УДК 821.161.2(477.82)'06-1/-9.09Скоклюк+821.161.2'05-1/-9.09Українка
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.51>

ВПЛИВ МАТЕРІ НА ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТАЛАНТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ХУДОЖНІЙ БІОГРАФІЇ СТЕПАНА СКОКЛЮКА «ОЛЕНА ПЧІЛКА»

MOTHER'S INFLUENCE ON DEVELOPMENT LESYA UKRAINKA'S LITERARY TALENT IN STEPAN SKOKLYUK'S FICTIONALIZED BIOGRAPHY "OLENA PCHILKA"

Ковальчук Н.В.,

orcid.org/0000-0001-7753-8640

аспірантка кафедри української літератури

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті зосереджено увагу на аналізі літературних відносин Олени Пчілки та Лесі Українки в художньо-біографічному романі-есе «Олена Пчілка». Увагу акцентовано на епізодах взаємної критики і сприйняття творчості письменниць, впливу матері на літературний талант доньки, та подачі цих моментів у літературній біографії С. Скокляка.

Проаналізовано деякі розвідки українських літературознавців, які вивчали особливості спілкування авторок у контексті взаємовпливу на творчість одна одної. Простежено неоднозначність трактувань ролі Олени Пчілки в контексті виховання дітей – гіперконтролюючої матері чи наполегливого наставника, і який вплив мала ця риса характеру на формуванні особистості Лесі Українки.

Проаналізовано своєрідність характеру Олени Пчілки, його роль у вихованні дітей, а саме старшої доньки – Лариси, вплив контролю над формуванням літературних здібностей у неї, а також особливості формування партнерських взаємин у сфері написання текстів, та як усе перераховане показано у творі С. Скокляка.

З'ясовано жанрологічні особливості біографічного роману «Олена Пчілка» С. Скокляка, де автор через призму власного суб'єктивізму белетристично реконструював спілкування Лесі Українки з матір'ю у сфері літературної творчості, що характерно для такого жанру, як літературна біографія.

Актуальність дослідження творчої еволюції Лесі Українки під впливом її матері Олени Пчілки в літературній біографії С. Скокляка полягає в тому, що ця тема досі потребує детального вивчення в сучасному науковому просторі, зокрема й тому, що досліджень саме художніх біографій про цих письменниць не так багато, як у випадку з вивченням їхньої творчості та біографії напряму.

Художньо-біографічний роман С. Скокляка «Олена Пчілка» був обраний уперше для детального вивчення літературних відносин Олени Пчілки і Лесі Українки, а також впливу виховання матері на письменницький талант доньки.

Ключові слова: художня біографія, белетристика, література, роман, жанр, Олена Пчілка, Леся Українка.

The article drawing on S. Skoklyuk's fictionalized (literary) biography "Olena Pchilka" about the belles-lettres reconstruction of Ukrainian author Olena Pchilka's life analyzes Olena's literary relations with her daughter Lesya Ukrainka. The study focuses on episodes of mutual criticism and perception of the work of both writers, the mother's influence on her daughter's literary talent, and the presentation of these moments in S. Skoklyuk's fictionalized biography.

Analysis of the number of studies that are related directly to the communication between Olena Pchilka and Lesya Ukrainka confirms that there is some ambiguity in interpretations of the role of Olena Pchilka in the context of parenting – a hypercontrolling mother or a persistent mentor, and what influence this character trait had on the formation of Lesya Ukrainka's personality.

The article outlines the traits of Olena Pchilka's character, and its role in parenting, particularly in regards to her eldest daughter – Larysa. It also explores how Pchilka's control affected Larysa's literary talent, as well as the unique characteristics of their partnership in writing. The article examines how all of these factors are portrayed in S. Skoklyuk's work.

The importance of the study about Lesya Ukrainka's creative evolution under the influence of her mother Olena Pchilka in S. Skoklyuk's literary biography arises from the fact that this topic still requires detailed research in the modern scientific sphere, particularly because there are not many studies of fictionalized biographies about these writers, unlike their works and biography directly.

This paper is the first attempt to apply S. Skoklyuk's literary biography novel to explore Lesya Ukrainka's personal and creative development under the influence of her mother Olena Pchilka, and their literary relations.

Key words: fictionalized biography, belles-lettres, literature, novel, genre, Olena Pchilka, Lesya Ukrainka.

Постановка проблеми. Взаємини між видатними українськими діячками, матір'ю і донькою, Оленою Пчілкою та Лесею Українкою внесли вагомий внесок у розвиток української культури. Через їхню діяльність до них прикута увага багатьох дослідників, біографів, які досі вивча-

ють феномен їхньої творчості та її впливу не лише на українську літературу, але й українську свідомість.

У контексті дослідження діяльності Олени Пчілки та її доньки Лесі Українки є важливим художньо-біографічний роман-есе письменника

і журналіста С. Скоклюка «Олена Пчілка». Твір є відкритим полем для вивчення родини Косачів, зокрема спілкування Лесі Українки з матір'ю у сфері літературної творчості, белетристично змальованого в художній біографії, одній з джерел дослідження життєпису відомої особистості, особливо постаті Олени Пчілки, чия роль і значення у формуванні особистості Лесі Українки ще досі потребує детального вивчення.

Постановка завдання. Для реалізації мети дослідження поставлені такі **завдання**: визначити жанрові особливості художньої біографії на основі роману-есе С. Скоклюка «Олена Пчілка»; простежити як виховання матері позначилося на формуванні творчого таланту Лесі Українки, її світогляду; з'ясувати, якими були літературні взаємини Олени Пчілки та доньки, і як усе перераховане показано в художній біографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми біографістики досліджують у своїх працях І. Демуз, М. Ільницький, О. Крикавська [4], В. Марінеско, В. Попик, В. Чішко, Н. Шляхова та ін., художні біографії є об'єктом наукових зацікавлень таких дослідників, як І. Акіншина, О. Галич [9], В. Марінеско, М. Шаповал та ін.

Тему відносин двох письменниць – Олени Пчілки та її доньки Лесі Українки вивчають В. Агєєва, Г. Грабович [1], О. Забужко, Н. Зборовська [2], С. Кочерга [3], Г. Левченко [5], С. Павличко, О. Рисак, Т. Скрипка та ін.

Результати дослідження. Життєписи видатних людей завжди хвилювали як звичайних читачів, так і дослідників. Першим кроком до написання біографічного тексту є виважений вибір героя твору, оскільки від цього залежить актуальність і важливість написаного.

Критерієм вибору зображуваної особи є унікальність і значущість історичної особистості. Частина біографів за античною традицією умовно поділяє біографічну літературу на два типи – біографія державного діяча і біографія митця. Саме письменницький життєпис вважають підґрунтям жанру художньої біографії, тому що в ній «відбувається сплав літературності (філологічності в сучасному розумінні) та художності» [6, с. 300], які сприймаються цілком природно у творчому осмисленні письменника-автора.

Художня (літературна) біографія є сферою дослідження біографістики. При написанні такого твору важливим є дотримання поєднання наукового і художнього елементів оповіді, іншими словами – поєднання факту і вимислу. За цим співвідношенням вирізняють документальні й художні (літературні) біографії.

В історії літератури художньою біографією вважається белетризований опис життя конкретної реальної людини. Квінтесенцією художньої біографії, зазначає О. Крикавська, «виступають закони художньої словесної творчості, що відповідають історико-літературній добі та естетичним уподобанням автора» [4, с. 371]. Об'єднувальною рисою художньо-біографічних творів є «творче відтворення життєвого шляху конкретно-історичної особистості на основі справжніх подій і документів свого часу, з глибоким зануренням художника в її духовність, внутрішній світ, соціальну та психологічну природу її історичних діянь» [9, с. 4].

Зокрема, зауважує Т. Черкашина, «серед типологічних рис художньої біографіки виокремлюються документалізм, синтез науки та мистецтва, суб'єктивність, концептуальність, специфічний хронотоп, «обмеженість» художнього вимислу й домислу через «прив'язаність» до фактів і подій біографії головного героя» [10, с. 62].

Роман-есе С. Скоклюка «Олена Пчілка» (1999) чи не єдиний художньо-біографічний твір про українську письменницю, перекладачку та етнографку Ольгу Косач-Драгоманову, чия наукова праця та творчість, а також боротьба за збереження української культурної спадщини неоціненна. С. Скоклюк зробив першу спробу розкрити образ Олени Пчілки, обравши для цього жанр художньої біографії, якій характерна психологізація образів персонажів, авторський суб'єктивізм тощо. Зауважимо, що роман не є першим біографічним дослідженням С. Скоклюка родини Косачів. Першою була повість «Нечімле» про юні роки Лесі Українки, видана у 1993 р.

Роман «Олена Пчілка» складається з чотирьох частин, де С. Скоклюк розповідає про життя письменниці – від раннього дитинства до смерті, її творчу та наукову діяльність, громадську позицію та відстоювання українства в часи репресій у Російській імперії та червоного терору, виховання дітей, здебільшого акцентується на взаєминах матері саме зі старшою дочкою – Ларисою, їхньому літературному партнерстві та ін. Ці чотири частини відзначаються емоційністю, пафосністю викладу розповіді, а також суб'єктивністю суджень автора, що характерно для такого жанру, як художня біографія. Завершується твір підсумком, що має назву «Замість післямови», в якому біограф стисло подає опис життєвого шляху Олени Пчілки та аналізує деякі твори авторки.

Для написання біографії С. Скоклюк використовує такі джерела, як сімейний архів родини Косачів:

рукописи, щоденники, спогади, часто цитує фрази з листування. Епіграфом до роману використав уривок з листа Лесі Українки «До матері», датованим 15(27) грудня 1893 р., який натякає, що текст буде пов'язаний із темою виховання, взаємин Олени Пчілки з її донькою Ларисою, їхньою самовідданою любов'ю та повагою одна до одної: «Вір мені, чи ні, тільки я б віддала своє життя без жалю ради тебе» [7]. Символічно, що цей твір С. Скоклюк присвятив своїй матері.

Чимало сил вклала Олена Пчілка у виховання дітей, зокрема знаменитої її дочки – Лариси Косач – письменниці Лесі Українки. Мати настільки вплинула на формування письменницького таланту Лесі, що дослідники досі по-різному інтерпретують їхні літературні відносини. Літературознавець Г. Грабович відзначив творче суперництво і маніпулятивність Олени Пчілки щодо доньки [1], дослідниця Н. Зборовська зазначає, що в стосунках між письменницями була присутня психологічна травма, завдана дочці матір'ю, хоча без цього, припускає, не було б Лариси Косач як Лесі Українки, геніальної української письменниці [2].

На противагу цьому науковиця Г. Левченко вважає, що Олена Пчілка «дуже майстерно здійснювала ціннісну підтримку Лесиних творчих пошуків, надаючи їй таланту потужний імпульс до росту» [5, с. 249]. Такої ж думки дотримувався С. Скоклюк, пишучи свій твір про Олену Пчілку.

У своєму художньо-біографічному романі-есе автор зазначає, що Леся Українка цінувала думку рідних про її твори, а саме думку матері, своєї літературної наставниці. С. Скоклюк пише, Олена Пчілка відчувала, «що Леся дорожила, як ніхто з дітей, її думкою, прислухалася до її порад, ділилася творчими планами і задумами» [8, с. 211].

С. Скоклюк підтримував версію, що діти не могли дорікати матері через її суворість та вимогливість у вихованні, адже саме через це, на думку автора, вони й досягли неабияких успіхів у власних починаннях, зокрема і Леся Українка в літературі: «Була в неї ще одна риса, якій, можливо, завдячує своєю появою літературний і людський феномен її доньки. Це надзвичайно сильна воля, завдяки якій ліпила себе, дітей, часом не рахуючись з їхніми бажаннями і можливостями, часом викликаючи глухий, прихований протест. [...] В домі був суворий режим. [...] І хіба зараз, коли діти стали на ноги, вони можуть дорікнути їй за це? Звичайно, ні» [8, с. 81].

В останній частині роману «Замість післямови» С. Скоклюк вважає, наукова і читацька спільнота часом схильна засуджувати ставлення

Олени Пчілки до Лесі Українки. На думку автора біографії, «дослідники надто перебільшували роль деяких різких, болючих висловів Олени Пчілки на адресу Лесі Українки і, навпаки, будували на цих загалом нехарактерних і випадкових «фантах» прірву між матір'ю і дочкою» [8, с. 229]. Такі вислови С. Скоклюк пояснює виявом «надмірної любові» та рисою «драгоманівського характеру» [8].

Олена Пчілка пишається тим, що зробила з доньки вправну письменницю своїми настановами та наполегливістю: «Це її, матері, заслуга в тому, що Леся окрилена поезією і має високий злет. Не може вона навіть уявити, як би склалася доля її дочки, яка була пригнічена недугою, коли б не її наполегливість» [8, с. 81]. С. Скоклюк пише у своєму романі-есе, «Ольга Петрівна знає собі ціну, підтримує в собі гонор і гідність. Скільки хоча б вихователського хисту треба було докласти, аби, скажімо, материнська розповідь про мавок зачарувала вразливу Лесю» [8, с. 173].

Не міг оминати С. Скоклюк епізоду сприйняття Косачами непересічного твору Лесі Українки – драми-феєрії «Лісова пісня». Своїми історіями про міфічних істот Олена Пчілка дала поштовх дочці до написання цього твору, чим була неабияк горда: «Це ж вона, а не хто інший надихнула Лесю написати цю річ. Посіяла чарівне зерно у душі доньки і своїми розповідями про мавок та іншу дику силу» [8, с. 211].

Біограф зазначає, що хоч цей текст радо сприйняли всі рідні, Олена Пчілка, «прочитавши уважно, не з усім погоджувалася вона з автором цього чудового твору. Вона чомусь цих міфічних героїв хотіла бачити більш приземленими, такими, які вони були в житті. Дядько Лев теж надто “заромантизований” у Лесі» [8, с. 78]. Отже Леся Українка хоч і дослухалася до порад матері, але мала свою стійку позицію щодо своїх творів і будувала свій текст та персонажів самостійно.

З дитинства діти в родині Косачів привчалися до літератури та театру, української культури загалом. Олена Пчілка створила домашній український драматичний та ляльковий театри, де грали ролі не тільки її діти, але й запрошувалися сільські діти: «Вони під керівництвом Лесі ладнали декорації, самостійно готували костюми» [8, с. 107]. З цього приводу науковиця Г. Левченко зазначає, що «включення дітей у культурне життя відбувалося не як пасивний огляд, а як проактивна участь, наслідком чого було карбування досвіду, що їхня праця приймається й схвалюється, що вона необхідна Україні, і саме праця, а не пасивне споглядання» [5, с. 246].

Також Олена Пчілка прищеплювала дітям любов до рідної мови, якою й писала Леся Українка свої твори. С. Скоклюк у своєму романі зазначає, що «явище Лесі Українки – геніального стиліста, реформатора української мовної традиції було закладене матір'ю. Вона стала першим доброзичливим порадиником юної Лесі і вимогливим критиком» [8, с. 209]. Варто також згадати, що всесвітньо відомий псевдонім Лариси Косач-Квітки створила саме Олена Пчілка, проголосивши на весь світ, що її донька-письменниця українського роду.

Дослідниця С. Кочерга зауважує, що з дитинства Ольга Драгоманова-Косач моделювала імідж національної письменниці з Лесі, тримала під своїм контролем кожен рух юної майбутньої авторки: «Мати вважала за потрібне рекомендувати теми/мотиви перших текстів доньки, узяла на себе відповідальність за публікацію її доробку, не могла не вплинути на обрання останньою псевдоніма, товариства. Симптоматично, що жінка постійно стежила за манерою дочки одягатись, наполягаючи на вбранні, яке мусило відповідати письменницькому статусу» [3, с. 40].

Ольга Косач з дитинства сприяла розвитку письменницького таланту своїх дітей, привчала до цієї справи, редагувала їхні тексти, давала поради. Згодом Леся виросла й сама стала порадицею своїй матері щодо творів. Літературознавиця Г. Левченко поділяє розвиток Лесі Українки як митця на декілька фаз, «які відповідають нормам становлення кожної творчої особистості: 1) наслідування; 2) співробітництво; 3) конкуренція; 4) орієнтування на ширші цінності; 5) орієнтування на власні цінності» [5, с. 251]. Дослідниця зауважує, що мати привела за руку Лесю Українку до української літератури, і тому юна письменниця «спершу намагалася наслідувати у творчості її та інших старших авторів. Дуже швидко проте вона доростає до статусу співробітника Олени Пчілки на рідному полі української культури» [5, с. 251–252]

С. Скоклюк пише у своєму романі про таку співпрацю – Олена Пчілка читає свій вірш «Надіє, вернися» і міркує над висновком Лесі Українки: «Прочитала останній рядок і задумалася. Якось він звучить надто журно. Уявила, з яким подивом прочитала його Леся. Звичайно, не схвалила. Дочка завжди в її поезії не підтримувала тих рядків, що ткалися з самого смутку і безнадії» [8, с. 77].

Леся Українка часто дорікала матері зажурою у творчості, вважала, що він погубить «найменшу радість нашого буття» і тому не варто

такі твори «пускати на люди» [8, с. 77]. Такі претензії до текстів Олена Пчілка сприймала досить гостро і відстоювала свою позицію, але відчувала, що донька має рацію, як зауважує С. Скоклюк.

Окрім порад щодо текстів, Леся Українка ділилася думками й щодо ілюстрацій для книг матері. Такий епізод включив С. Скоклюк, написавши про пораду Лесі взяти малюнки художника Андроника Лазарчука: «Мамочко, я думаю, що Андроник може зробити гарні ілюстрації до твоїх віршів чи прози. Ти ж бачила як він вмів вловити одним штрихом настрої не тільки людини, а й дерева, навіть травинки» [8, с. 142]. Молода письменниця захоплюється малюнками художника, від яких «віяло свіжістю, непідкупною теплотою і щирістю» [8, с. 144], і вважає, що ці гарні твори прикрасили журнал «Молодої України», редактором якого була Олена Пчілка.

Також С. Скоклюк пише у своєму тексті не лише про сприйняття творчості Олени Пчілки її донькою, але й іншими літераторами. Письменник згадав і такі моменти, коли Леся Українка болісно сприймала критику творів матері іншими редакторами. Наприклад, у романі є епізод про її невдоволення корективами М. Старицького в п'єсі «Світова річ» Пчілки, яка сама ж була не проти таких правок. Від імені Олени С. Скоклюк роздумує над цим так: «Без Михайла Петровича не обходилася в ті часи жодна помітна акція. До того ж талановитий прозаїк. То чому Леся так боляче реагує на його правку п'єси?», і додає: «А Ольга Петрівна навіть пишається цим. Річ, яку ніхто не править, мабуть, не варта уваги» [8, с. 177].

Висновки. Літературні взаємини між обома українськими культурними діячками – Лесі Українки та Олени Пчілки – складні й багатшарові. Дослідники й досі неоднозначно трактують образ суворої Олени Пчілки в контексті виховання дітей – гіперконтролюючої матері чи наполегливого наставника, і який вплив мала ця риса характеру на формуванні особистості Лесі Українки.

С. Скоклюк у свою чергу в художній біографії «Олена Пчілка», користуючись архівами родини Косачів, навів свою суб'єктивну інтерпретацію їхніх відносин – взаємна творча співпраця дбайливої матері, що робить усе для благополуччя та розвитку талантів своїх дітей, та вдячної доньки, яка хоч і багато переймає з досвіду Олени Пчілки, але не боїться йти власним літературним шляхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грабович Г. До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка). Київ: Критика, 2003. 632 с.
2. Зборовська Н. Моя Леся Українка. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.
3. Кочерга С. «Милая мама...»: емпативна інтерпретація епістолярного образу Олени Пчілки. *Слово і Час*. 2019. № 10. С. 37–43.
4. Крикавська О. Жанрологічний аспект вивчення біографічного письма. *Науковий журнал «Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2008. Вип. 10. С. 367–377.
5. Левченко Г. Олена Пчілка і Леся Українка в особистій і творчій взаємодії. *Збірник наукових праць «Волинь філологічна: текст і контекст»*. 2019. №28. С. 242–254.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
7. Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. К.: Наукова думка, 1978 р., т. 10, с. 193–195.
8. Скоклюк С. Олена Пчілка. Луцьк: Надстир'я, 1999. 252 с.
9. Художня біографія: проблеми теорії та історії / О. А. Галич, О. О. Дацюк, Л. В. Мороз. Рівне, 1999. 94 с.
10. Черкашина, Т. Нефікційна література у студиях наукової школи документалістики Олександра Андрійовича Галича. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2019. №25. С. 59–68.

УДК 821.161.2–313.1.09 Даниленко

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.52>

ОПОВІДАННЯ «ГРОЗИ НАД ТУРОВЦЕМ» ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

SHORT STORY “THUNDERSTORMS OVER TUROVETS” BY VOLODYMYR DANYLENKO IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN POSTCOLONIAL LITERATURE

Лаврусенко М.І.,

orcid.org/0000-0003-0052-5627

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Українська література впродовж усього часу свого існування була під пильним оком імперій, до складу яких входила наша земля. З часів І. Котляревського (к. XVIII століття) і до 90-х років XX століття імперська Росія, а згодом Радянський Союз забороняли українське слово або ж допускали його до читача тільки після ретельної цензури.

Зберегти свою ідентичність українській спільноті допомагала література. Митці відкрито чи на рівні підтексту говорили про нашу самобутність, порушували питання про свободу і майбутню державу.

У кінці XX століття в літературознавстві зароджується постколоніальна критика. Досвід і висновки світового й українського літературознавства дають нам право стверджувати, що актуальною є розмова про український текст, написаний в часи буття в метрополії, з позицій постколоніального підходу.

Проза сучасного українського письменника Володимира Даниленка демонструють усвідомлення драми буття людини на власній землі, але в чужій державі.

В оповіданні «Грози над Туровцем» автор порушує проблему пошуку людиною власної ідентичності. Звернення до себе справжнього, до свого начала реалізується в оповіданні через створення родинного міфу, закоріненого в українських національних звичаях та традиціях. Постколоніальний дискурс твору простежується в антитезі гармонії батьківського дому і дискомфорту вулиці, соціуму.

Оповідання «Грози над Туровцем» має анти- і постколоніальний зміст. Постколоніальне простежується у неоміфологічному пошуку героєм своєї ідентичності – творенні сімейного міфу про жінку-Берегиню. Антиколоніальне розкривається в осуді дій людей, позбавлених свободи, бажання думати і шукати істину. Вони позиціонуються як чужий, ворожий, дискомфортний світ, протиставлений гармонії національної родини. Твір має оптимістичне закінчення. У ньому, як і в інших прозових здобутках автора, змальований процес формування сильного героя, закоріненого в національне буття. У такий спосіб митець утверджує надію на подолання українцями колоніального мислення і поведінки.

Ключові слова: Володимир Даниленко, сучасна українська література, антиколоніалізм, постколоніальна критика, оповідання.